

KAKO PODUČAVATI GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI

Hikmet KARČIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
karcic@iitb.ba

SAŽETAK: Nakon četvrt stoljeća od genocida nad Bošnjacima, pitanje memorijalizacije odnosno trajnog sjećanja na žrtve postalo je jedno od važnijih pitanja za kolektivno pamćenje Bošnjaka. Ono što je evidentno u Bosni i Hercegovini je odsustvo tematike genocida u obrazovnom sistemu, što je ključno za kolektivno pamćenje jednog naroda. Iako određeni pomaci postoje, ono je daleko od poželjnog nivou. S tim u vezi, potrebno je razvijati pristupe neformalnom obrazovanju o ovoj važnoj temi. Međutim, za nove generacije potrebno je prilagoditi edukativne i naučne metode. Ovaj rad ima za cilj ponuditi određene savjete i napomene kako podučavati genocid u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: genocid, Bosna i Hercegovina, obrazovni sistem, podučavanje

Uvod

U posljednjim godinama intenzivirani su naponi da se genocid nad Bošnjacima institucionalno izučava i obilježava. Iako u manjoj mjeri, obrazovni sistem u nekim dijelovima Federacije Bosne i Hercegovine, konkretnije u Kantonu Sarajevo, uvodi podučavanje o Agresiji i Genocidu nad Bošnjacima¹. S druge strane, institucije poput Memorijalnog centra Srebrenica – Potočari postepeno zauzimaju ulogu glavnog aktera ne samo za obrazovanje o našoj prošlosti nego i za uspostavljanje novog narativa. S ciljem olakšanja i poboljšanja obrazovnih napora u formalnom i neformalnom obrazovanju, ovaj rad ima za cilj dati nekoliko napomena

za podučavanja genocida nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.

Kada se govori o genocidu u Bosni i Hercegovini, većina autora fokusira se samo na masakre Bošnjaka u julu 1995. godine u i oko Srebrenice. Egzekucija 8.372 muškaraca i dječaka Bošnjaka predstavlja najveći masakr u Evropi nakon Holokausta. Međutim, fokusiranje samo na Srebrenicu, bez pokrivanja genocidnog nasilja 1992. godine ili bez davanja historijskog konteksta, djelomičan je pristup i fragmentacija u istraživanju ovog genocida. Genocid u Srebrenici bio je samo jedna epizoda šire kampanje koju je vodio politički i vojni establišment Republike Srpske. Da bismo razumjeli šta se dogodilo u Srebrenici

1995. godine, prvo moramo razumjeti šta se dogodilo 1992. godine u Bosni i Hercegovini. U aprilu 1992. godine, srpske snage uz podršku, obuku i finansiranje jugoslavenskog predsjednika Slobodana Miloševića pokrenule su genocidnu kampanju širom Bosne i Hercegovine. Ova kampanja češće je nazivana "etničko čišćenje". Jedan od najefikasnijih alata ove kampanje bili su koncentracioni / zatočenički logori i objekti koje su postavile vlasti bosanskih Srba.

Zašto je ključno podučavati genocid u Bosni? Da istaknemo najvažnije razloge: 1) genocid je počinjen na evropskom tlu i Evropa nije reagirala da ga zaustavi; 2) genocid je imao specifičnosti koje ga čine jedinstvenim:

¹ Prvo institucionalno izučavanje i podučavanje genocida uvedeno je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

a potom na Fakultetu islamskih nauka i Fakultetu političkih nauka. Također je važno napomenuti da se na

Univerzitetu u Tuzli genocid izučava kao subdisciplina na Filozofskom i Pravnom fakultetu.

ponovno uvođenje koncentracionih / zatočeničkih logora i objekata; masovno silovanje i seksualno zlostavljanje; i, što je najvažnije, skrivene masovne grobnice; 3) genocid je ukorijenjen u jedinstvenom obliku antimuslimanske netrpeljivosti i islamofobije.

Podučavanje o genocidu

Kako podučavati ovako složenu temu? James Waller koristi jednu od najboljih metoda, pa ću dati njegove konkretne smjernice i prijedloge koristeći njegove nastavne osnove.² Nacrt se sastoji od pet tačaka:

- 1) Identiteti: Koji su društveni identiteti / akteri uključeni u ovaj genocid?
- 2) Prethodni događaji: Zašto je počinjen ovaj genocid? Koji su kontekstualni preduvjeti (historijski i drugi) za ovaj genocid? Koji su znakovi upozorenja ovog genocida?
- 3) Genocid: Kako je izvršen ovaj genocid? Kakav je bio proces implementacije? Koja su djela nasilja počinjena?
- 4) Reakcije: Kakve su bile reakcije, domaće i međunarodne, tokom ovog genocida? Kako je završio genocid?
- 5) Naslijeđe: Koje su savremene ostavštine i posljedice, domaće i međunarodne, ovog genocida?

Kroz ovih pet cjelina nastojat ću prilagoditi ovu metodu na slučaj genocida u Bosni i Hercegovini.

Identiteti

U ovom dijelu predstaviti ću identitete ljudi u Bosni i Hercegovini. Potrebno je dati pregled višestrukih identiteta koji su postojali 1990. (jugoslavenski, srpski, hrvatski, muslimanski itd.). Važno je spomenuti bogatu kulturnu, vjersku i etničku raznolikost koja u Bosni i Hercegovini postoji stoljećima.

² James Waller profesor je studija Holokausta i Genocida na Keene State Collegeu u Sjedinjenim Američkim Državama.

Prethodni događaji

Kako bi se objasnili preduvjeti koji dovode do genocida i masovnih zločina, potrebno je dati povijesni pregled. Polarizacija i etnička / nacionalna podjela započele su pojavom modernih nacionalnih država na Balkanu. Uspon nacionalizma važna je tema. Potrebno je naglasiti ulogu nacionalizma kroz historiju. Ovdje je bitno naglasiti proces uspostavljanja nacionalnih država i 'oslobodilačkih ratova' protiv Osmanske države, od nacionalnog programa Srpske kneževine *Načertanija* do balkanskih ratova 1912–13. Najvažniji događaj je atentat na austrougarskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda od strane Gavrila Principa 28. juna 1914. godine. Datum atentata – 28. juni – ima simbolični značaj zbog Kosovskog boja 1389. godine. Također, izuzetno je važno naglasiti genocid koji je Nezavisna Država Hrvatska (NDH) počinila nad Srbima i Jevrejima kao i genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini i Sandžaku počinjen od Jugoslavenske vojske u Otadžbini (JvuO) poznatije kao četnici.

Komunizam i potiskivanje sjećanja u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata otvorili su porast nacionalizma kasnih 1970-ih godina. Slobodan Milošević je iskoristio priliku i pitanje Kosova da mobilize mase za stvaranje homogene srpske države (Velike Srbije). To je došlo u savršenom trenutku sa 600. godišnjicom Kosovske bitke (1389–1989). To se može objasniti prikazivanjem BBC-jevog dokumentarca "Smrt Jugoslavije" (Silber i Little, 1995). Također, može se prikazati kako se državna propaganda koristila za stvaranje javnog mnijenja kroz film "Kosovski boj" iz 1989. godine.

Još jedan bitan segment je pitanje procesa etiketiranja 'drugih'. Bošnjake, kao slavenske muslimane, srpski nacionalisti smatraju izdajnicima vjere – ljudima koji su prešli s pravoslavlja u islam. Stoga, zbog izdaje vjere, moraju biti kažnjeni za svoje grijehе.

Genocid

Dva događaja su ključna za razumijevanje puta do kolektivnog nasilja u Bosni i Hercegovini: prvi demokratski izbori 1990. godine i popis stanovništva 1991. godine. Izbori koji su doveli na vlast nacionalne stranke na etničkoj osnovi i popis stanovništva pokazali su da u Bosni i Hercegovini, prvi put nakon nekoliko decenija, muslimani nisu bili manjina.

Namjeru uništenja stanovništva bosanskih Muslimana najbolje je objasniti presretnutim telefonskim razgovorima. Donia (2014:116) daje primjer telefonskog poziva vođe bosanskih Srba Radovana Karadžića i njegovog prijatelja Gojka Đoge 12. oktobra 1991. godine:

"...oni moraju da znaju, čoveče, oko Sarajeva ima 20.000 naoružanih Srba, pa to nije normalno, pa oni će, oni će nestati, Sarajevo će biti karakazan u kome će izginuti 300.000 Muslimana, oni nisu normalni. Ja ne znam, ja ću sad njima morati otvoreno da govorim, ljudi nemojte se zajebavati, u BiH ima tri, četiri stotine hiljada Srba naoružanih. Šta vi mislite, plus je tu armija i tehnika i sve to, šta vi mislite, da se možete, da se otcijepite kao Hrvatska... Oni to ne shvataju da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao, nestalo bi sirotinje muslimanske koja ni ne zna kud on vodi, kud on vodi, ovaj, Muslimane."

Nekoliko dana kasnije, javno je iznio svoju prijetnju u Skupštini Parlamenta (Donia, 2014: 118):

"...put kojim vodite Bosnu i Hercegovinu je ista ona autostrada pakla i stradanja kojem su pošle Slovenija i Hrvatska. Nemojte misliti da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje..."

Antropološko predstavljanje Karadžićeve ličnosti, kao i odnos prema Sarajevu i muslimanima najbolje je potražiti u dokumentarcu "Srpska epika" (*Serbian Epics*) poljskog reditelja Pawela Pawlikowskog.

Sarajevo je bilo ključno za Karadžića i za establišment bosanskih Srba.

Međutim, srpske snage naišle su na žestok otpor u gradu. Najvažniji datum je 2. maj 1992. godine, kada je izveden sveobuhvatni napad na Sarajevo. Držeći predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Aliju Izetbegovića kao taoca Jugoslovenske narodne armije (JNA), planiran je napad na grad s ciljem podjele na dvije polovine. Uslijedile su ulične borbe i poraz jugoslavenskih elitnih snaga, što je bio ozbiljan udarac za moral JNA.

Deset dana kasnije, 12. maja 1992., Skupština bosanskih Srba sastala se u Banjoj Luci i donijela odluku pod nazivom Šest strateških ciljeva srpskog naroda, koja je uključivala: "Uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine", što znači eliminaciju Drine kao granice između dvije srpske države.

"Etničko čišćenje" važan je dio proučavanja genocida u Bosni. Ovaj izraz, eufemizam za genocid, zapravo je izraz nastao od počinitelja. Oficiri JNA koristili su izraz 'očistiti' kada su govorili o vojnim operacijama u kojima su uništena čitava nesrpska područja i protjerano stanovništvo. "Etničko čišćenje" u Bosni i Hercegovini sastojalo se od masakra, elitocida, zatvaranja, silovanja, uništavanja vjerskih objekata itd. Dakle, cilj "etničkog čišćenja" nije samo protjerivanje. Iako termin nema uporišta u međunarodnom pravu, više ga je koristila "međunarodna zajednica" opisujući zločine nad Bošnjacima. Termin genocid bio im je "pretežak" i podrazumijevao je njihovu vojnu reakciju; zato su ga i izbjegavali i koristili eufemizam.³

Faza dehumanizacije genocida dobro je dokumentovana i može jasno ilustrovati politiku srpske države. Jedan takav dokument, autora Luke Dragičevića, pomoćnika komandanta za moral, vjere i pravne poslove u Sarajevsko-romanijskom korpusu, pokazuje kako su srpski vojnici bili motivirani da opsjedaju Sarajevo:

"Genetski smo jači, bolji, ljepši i pametniji ... Sjećate li se koliko je muslimana bilo među deset najboljih učenika, studenata, vojnika? Nekoliko dragocjenih. Zašto?"

Zato što su poturice i samo najslabiji među Srbima postali su poturice. Oštar, dobro osmišljen udarac u nos je sve što im je potrebno da ponovo promijene vjeru." (Sense-Agency, 2014):

Korak dalje, uz argument 'poturice', napravila je bivša profesorica biologije i visokorangirana srpska političarka i potpredsjednica Republike Srpske Biljana Plavšić, koja je insistirala na genetskoj teoriji obraćenika. U svojoj izjavi za *Svet* 1993. godine kazala je:

"To je istina. To je genetski deformisani materijal koji je prigrio islam. I sada sa svakom nasljednom generacijom taj gen postaje koncentriran. Postaje sve gori i gori, jednostavno postaje izražajan i diktira njihov stil mišljenja i ponašanja, koji je ukorijenjen u njihovim genima." (Inić, 1996)

Jedna od prvih slika koje su privukle pažnju svjetske javnosti bile su slike koncentracionih logora u augustu 1992. godine iz logora Omarska i Trnopolje. To je izazvalo bijes u svjetskoj javnosti jer su slike nalikovale slikama iz Holokausta. Vlasti bosanskih Srba imale su mrežu logora i zatočeničkih objekata u koje su zatvarani Bošnjaci i bosanski Hrvati. Osim zatvaranja, izvršioi zločina su koristili mučenje, ponižavanje, ubistva, silovanja i seksualno zlostavljanje kako bi traumatizirali svoje žrtve. Dobar prikaz jednog od logora bio bi prikaz originalnog izvještaja ITN-a iz Omarske i Trnopolja koji je emitiran 5. kolovoza 1992. godine. Pitanje logora sastavni je dio politike "etničkog čišćenja". Važan segment logora je postojanje "logora za silovanje", objekata u kojima su većinom bošnjačke žene i djevojke bile zatvorene i silovane i/ili seksualno zlostavljane. Najzloglasniji takav logor bio je hotel "Vilina Vlas" u Višegradu.

U julu 1995. godine, Vojska Republike Srpske napala je punom snagom UN-ovo 'zaštićeno područje' Srebrenica. U narednih nekoliko dana, najmanje 8372 Bošnjaka muškarca i dječaka sistematski su pogubljeni od vojske i policije Republike Srpske. Ovo je bio

najveći i najorganizovaniji masakr na evropskom tlu nakon holokausta. Žrtvama su vezane oči i vezane su im ruke na leđima. Tijela strijeljanih muškaraca i dječaka bačena su u skrivene masovne grobnice. U isto vrijeme, hiljade bošnjačkih žena i djece autobusima je deportovano na teritorije koje kontroliše bosanska vlada. Ubrzo su se pojavile slike iz američkih špijunskih aviona koje prikazuju lokacije uznemirenog zemljišta – mjesta mogućih masovnih grobnica. Ono što je uslijedilo može se smatrati presedanom u historiji genocida i masovnih zločina – tijela u početnim masovnim grobnicama su iskopana, uklonjena i zakopana u drugim skrivenim masovnim grobnicama. Vojska Republike Srpske redefinirala je izraz "masovna grobnica". Kao rezultat toga, sada imamo fenomen primarnih, sekundarnih i tercijarnih masovnih grobnica. Potraga za nestalim osobama u Bosni i Hercegovini dobar je primjer tranzicijske pravde i kako je pronalaženje posmrtnih ostataka žrtava važan korak u suočavanju s prošlošću.

Reakcije

Ono što slučaj Srebrenice čini još zanimljivijim je uloga međunarodne zajednice. Masovni zločini u Bosni i Hercegovini i nedostatak adekvatne reakcije u cjelini predstavljaju neuspjeh Zapada. U Srebrenici, snage UN-a DUTCHBAT, sastavljene od holandskih vojnika, u najmanju ruku, držale su se sa strane tokom genocida u i oko Srebrenice. Najbolji način za ilustraciju uloge holandskih snaga UN-a je kroz priču Hasana Nuhanovića. On je bio zaposlenik UN-a, prevodilac, koji je pokušao spasiti svoju porodicu skrivajući ih u bazi UN-a u Potočarima u Srebrenici. Nekoliko dana nakon pada Srebrenice, zapovjednik DUTCHBAT-a, ignorirajući Nuhanovićeve molbe da spasi oca, majku i brata, naredio je Nuhanoviću da svojoj porodici kaže da napusti bazu, a u ruke srpskih vojnika. Niko od njih nije preživio. Dobar način prezentiranja ove priče studentima je prikazivanje Nuhanovićevog videosvjedočenja te

³ No, termin kao takav ušao je literaturu i danas se koristi, čak i retroaktivno za opisivanje masovnih zločina.

čitanje i analiza Nuhanovićevog eseja "Made in Portugal" koji govori o raznim temama, uključujući pronalaznje posmrtnih ostataka članova njegove porodice, pravdi, oprost i sjećanju. (Nuhanović, 2010)

Naslijeđe

Savremena naslijeđa i posljedice, domaće i međunarodne, genocida u Bosni mogu se posmatrati kroz dva segmenta: traženje pravde i službeno priznanje. U potrazi za pravdom dvije institucije su ključne: UN-ov Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Vijeće za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine. Važni slučajevi na ovim sudovima mogu se analizirati, poput Krstića (ICTY) ili Trbića (Sud BiH). Druga važna institucija je Međunarodni

sud pravde (MSP) i njegova odluka u predmetu Bosna i Hercegovina protiv Srbije 2007. godine, u kojoj je MSP utvrdio da Srbija nije kriva za genocid, ali je prekršila zakonsku dužnost da spriječi kao i da kazni genocid.

Kada govorimo o službenom priznanju, važno je naglasiti glavne rezolucije koje su donijele države koje priznaju genocid, a koje uključuju: Rezolucija Senata 134 – 22. 6. 2005; Rezolucija Kongresa 199 – 27. 6. 2005. godine; Rezolucija Evropskog parlamenta o komemoraciji u Srebrenici – 15. 1. 2009. godine. Važno je spomenuti i rezoluciju UN-a o Srebrenici koju je Rusija stavila na veto – 2015., kao i rezoluciju Skupštine Srbije od 31. 3. 2010. godine, koja vješto izbjegava korištenje riječi genocid (Balkan Insight, 2010):

"Parlament Srbije najoštrije osuđuje zločin počinjen nad bosanskim

muslimanima u Srebrenici u julu 1995. godine, prema odluci Međunarodnog suda pravde."

Zaključak

Genocid u Bosni i Hercegovini već je dio nastavnog plana i programa u mnogim obrazovnim institucijama u svijetu. Zbog važnosti kulture sjećanja na Genocid za budućnost novih generacija u Bosni i Hercegovini, ovu temu potrebno je, kroz formalno i neformalno obrazovanje, približiti novim generacijama. Pri tome je bitno iznaći savremene edukativne i naučne metode usklađene sa 'zahtjevima vremena'. Ovaj članak je prijedlog o tome na šta je posebno potrebno obratiti pažnju u obrazovnom procesu prilikom držanja predavanja o Genocidu u Bosni i Hercegovini.

Literatura

David Bruce MacDonald, *Balkan Holocausts?: Serbian and Croatian Victim Centered Propaganda and the War in Yugoslavia*, Manchester University Press, 2002.

Hasan Nuhanović, "Made in Portugal", *Dani*, 18.06.2010.

Hikmet Karčić (ur.), *Sjećanje na bosanski genocid: Pravda, pamćenje i poricanje*, Institut za islamsku tradiciju, 2017.

Robert Donia, *Radovan Karadžić: Architect of the Bosnian Genocide*, Cambridge University Press, 2014.

"Mladic's Witness: Serbs Are Genetically Stronger, Better, Handsomer and Smarter", Sense-Agency, 09 July 2014, http://www.sense-agency.com/icty/mladic%E2%80%99s-witness-serbs-are-genetically-stronger-better-handsomer-and-smarter.29.html?news_id=15996.

Silber, L., Little, A., & British Broadcasting Corporation, (1995). *The Death of Yugoslavia*.

Slobodan Inić, "Biljana Plavsic: geneticist in the service of a great crime", Helsinki Charter, November, 1996.

"Serbia Adopts Resolution Condemning Srebrenica Massacre", Balkan Transitional Justice, 31 March 2010, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-adopts-resolution-condemning-srebrenica-massacre/1422/3>

Michael Sells, *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*, University of California Press, 1996.

Marko Attila Hoare, *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*, Hurst, 2013.

الموجز

تدريس الإبادة الجماعية في البوسنة والهرسك

حكمت كارثيتش

بعد مرور ربع قرن على جريمة الإبادة الجماعية ضد البشناقة، أصبحت مسألة تذكّر الضحايا الدائم واحدة من أهم مسائل الذاكرة الجماعية عند البشناقة. ومن الواضح في البوسنة والهرسك غياب موضوع الإبادة الجماعية في النظام التعليمي، وهذا أمر أساسي بالنسبة للذاكرة الجماعية عند أي شعب. وبالرغم من وجود بعض التقدم، ولكنه ما زال بعيداً عن المستوى المرجو. لذا ينبغي تطوير مقارنة نحو التعليم غير الرسمي حول هذا الموضوع الحيوي. ويجب تطوير الطرق التعليمية والعلمية بما يجعلها تلائم الأجيال الجديدة. إن الهدف من هذا العمل هو عرض نصائح وتنبهات محددة حول كيفية تدريس الإبادة الجماعية في البوسنة والهرسك. الكلمات الرئيسية: الإبادة الجماعية، البوسنة والهرسك، النظام التعليمي، التدريس.

Summary

HOW TO TEACH ABOUT GENOCIDE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Hikmet Karčić

Quarter of a century after the genocide was committed over the Bosniaks, the issue of memorialization of its victims has become one of the significant issues in collective memory of Bosniaks. What is evident in Bosnia and Herzegovina is a total absence of the theme of this genocide in the educational system as a crucial element for the collective memory of a nation. Even though there are some indicators of progress in this regard, still it is far from sufficient. In this regard it is necessary to develop some approaches towards informal education about this important topic. However it is required that educational and scientific methods are adjusted so as to suite the new generations. This article aims at offering certain advises and guidelines regarding the passing on the correct information about the genocide in Bosnia and Herzegovina to new generations.

Key words: genocide, Bosnia and Herzegovina, educational system, teaching